

Gallina Zsolt–Varga Sándor

14–15. századi templom körüli temető feltárása Kiskunhalas-Katolikus temető, Kápolnahelyen (Előzetes beszámoló a 2005. és 2007. évben végzett feltárásokról)

A lelőhely földrajzi környezete és kutatástörténete

A középkori templomos hely Kiskunhalas belterületén, a Katolikus temető délkeleti sarkában, az 53-as főút és a Temető utca sarkán, egy a környezetéből erőteljesen kiemelkedő dombon helyezkedik el. (1. térkép)

A lelőhelyre vonatkozó első adatunk még a 19. század középső harmadára nyúlik vissza. Révész György (1799–1874) helyi lakatosmester, majd később városi tisztviselő 1824-től kezdődően lelkesen gyűjtötte a Halas környékéről származó régiségeket, illetve az azokról szóló híradásokat. 1858-ban, majd 1869-ben az addigra összegyűjtött tárgyakat egy kiállítás keretében az érdeklődő nagyközönség számára is bemutatta. Az első kiállítás alkalmából készítette el az általa összegyűjtött tárgyak és adatok rövid leírását, jegyzékét, amihez a későbbiekben további bejegyzéseket csatolt.¹ Ebben a leírásban ő említi elsőként azt a dombot, amely a későbbi Katolikus temető, Kápolnahely nevű lelőhellyel azonosítható:

„A város közelébe délkelet felől a Város Földjén lévő halom vagy templomhelyen szántás és kapálás alkalmával ezüstcsat, kerek betűs, ezüstgyűrű, csont, terméskő. Vasdarabok és égett üszkök találtak (péNZ Zsigmond király ezüstdenára, hihető az akkor ott lakás). 1861 április a keleti oldalon árkot ástak, több hullákat kihántak, amikor egy hulla fölötti fejfa letemetve, vassal szegezve találtatott.”²

A templom körüli temetővel kapcsolatban ezután az 1920-as évek közepén, egy halasi újságcikkben találunk újabb adatokat. Kiskunhalas Helyi Értesítőjének 1926. december 15-én megjelent számában Nagy Szeder István írt arról, hogy a római katolikus temető őre, Szvetnik Balázs sírásás közben egy régi sír csontjai között vékony ezüstpénzt talált.³ Az őre elmondása szerint a korábbi évek sírásásai során is kerültek elő a régi időkbeli való temetkezések, amelyek mellett ezüstgombok, ezüst karcsat és más apróbb tárgyak, valamint az egykori koporsókat összefogó kovácsoltvas pántok és zár-szerkezetek láttak napvilágot. Révész Györgyhez hasonlóan Nagy Szeder István is megemlíttette a terület közepén található széles dombot, amelynek felszínén a szántás miatt sok kő, téglá és festett vakolatdarab hevert.⁴

A cikket követően azonban nem történt semmi a régészeti lelőhellyel kapcsolatban. Az egyház tovább folytatta a temetkezéseket a domb területén, aminek eredményeként rövid időn belül tele lett az egész terület újkori sírokkal.

A II. világháborút követően feledésbe merültek a középkori temetőről korábban leírtak, mivel az 1965-ben megjelent Kiskunhalas történetét feldolgozó monográfiában már nem említik.⁵ A dombon ekkor már temetéseket sem végeztek, ami esetleg újabb leletek előkerülését eredményezte volna. Így történhetett meg, hogy az 1970-es években, az 53-as számú út városi szakaszának építése során a domb keleti részét gyakorlatilag teljesen elpusztították mindenféle régészeti megfigyelés nélkül.

¹ Révész György kéziratának régészeti és numizmatikai vonatkozású részei Szakál Aurél és Szalai Sándor szöveggondozása keretében került kiadásra. Az eredeti, 36 oldalas teljes kézirat a Thorma János Múzeum gyűjteményében, a 16.569 adattári számon található.

² RÉVÉSZ 2004, 22–23.

³ Az újságcikkben leírtak alapján a rendkívül vékony és hibás veretű pénz Mária királynő (1382–1386) érméje volt (felirata: +MONETA MARIA és +REGINA UNGARIA).

⁴ SZALAI 2004, 32–33.

⁵ HALÁSZ-JANÓ 1965, 32–72.

A lelőhely kálváriája 2005-ben folytatódott. Kiskunhalas önkormányzata a Tesco-t a várossal összekötő kerékpárút építését kezdeményezte, aminek során a tervezett kerékpárút a megmaradt domb keleti részét, valamint a beruházáshoz kapcsolódó utcarekonstrukció a halom déli területét érintette.⁶ Bár az építkezés a templomdomb egy újabb részének elbontását eredményezte, ugyanakkor 148 év után először nyílt lehetőség, hogy régészeti feltárás keretében megismerjük a templomot és a temető egy nagyobb részletét. A megelőző feltárások előtt azonban az érintett területen található újkori temetkezéseket kellett exhumálni, aminek eredményeként az amúgy is erősen bolygatott lelőhelyet további bolygatások érték.⁷ Ezt követően július 26-án egy kutatóárokkal megvizsgáltuk a lelőhely déli háromszögének nagyjából a középső részét. A megnyitott mintegy 35 m²-es területen az újkori szabályos sírfoltok között 12 északnyugat–délkeleti tájolású, sötétbarna, homokos betöltésű homogén sírfoltot számoltunk össze.

A lelőhely megelőző feltárást augusztus 2–19. között végeztük el. Ezen idő alatt a beruházással érintett területnek ugyanakkor nem sikerült a teljes egészét feltárni, miután az önkormányzat nem bontatta el a Katolikus temetőt határoló kerítést.⁸

⁶ A régészeti feltárás szükségességére és fontosságára Szakál Aurél hívta fel az önkormányzat figyelmét. Javárészt az ő lelkiismeretességének és harcosságának köszönhetjük a lelőhely feltárásának előkészítését.

⁷ Az érintett területen található 20. századi temetkezések nem igazán szakszerű exhumálása során ugyanis számos korábbi, a középkori temető sírjaihoz tartozó temetkezést is bolygatás ért. Az exhumálás során került elő több lemezgömbös fülbevaló, amelyek pontos helyét sajnos nem tudtuk meghatározni mivel azok csak az ásatást követően, utólag kerültek hozzánk. Összesen 110 újkori sír került exhumálásra, azonban a későbbi feltárás során további recens sírokat, illetve az elméletileg exhumált sírokban is szerves anyagokat (csont, koporsó, szövetdarabok, nadrágszj) találtunk, ami igencsak megnehezítette a munkánkat. Az előkerült recens embertani és tárgyi anyagot mi gyűjtöttük dobozokba és adtuk át a Katolikus Egyház képviselőjének.

⁸ A kerítés elbontását többször is megígérték a feltárás során, miután az önkormányzattal kötött szerződés alapján a kerítés alatti és az azon kívüli terület is beletartozott a feltárandó területbe. Ebből azonban a feltárás ideje alatt mindössze annyi valósult meg, hogy a

Ez a későbbiekben ugyan megtörtént, de a munkát végzők (Strabag Rt.), illetve az önkormányzat sem értesített minket, vagy a múzeumot, aminek eredményeként a kerítés közvetlen közelében is elkezdtek a földmunkát. Ez újabb sírok pusztulását eredményezte. A még feltáratlan rész állapotának megtekintését követően Harkai István a KÖH területi régészeti felügyelője, valamint Somogyvári Ágnes régészeti osztályvezető, újra Szakál Aurél hatékony közbenjárására, kötelezte a beruházót a még megmaradt, a temetőt délről határoló temetőárok közvetlen közelében található mintegy 35–40 m²-es terület régészeti feltárására. A megbeszélés során ugyanakkor egy újabb fejleményként az önkormányzat szakemberei úgy nyilatkoztak, hogy a beruházással érintett területtől északra egy védett fasor található, aminek következményeként ott további (az eddigit meghaladó) földmunkát nem végeznek, s ennek értelmében a fák közötti területet nem kell, illetve nem szabad feltárni. Ezt követően október 15-én, majd 22-én a még kutatható területen további 3 középkori temetkezést tártunk fel. Ezzel azonban nem fejeződött be a lelőhely 2005. évi hányatatott sorsa, miután Szakál Aurél november 10-én jelezte, majd a helyszínt megtekintve mi is tapasztaltuk, hogy a korábbi ígérek ellenére (immáron sokadszor) a védett fasor közeit is kiszedték a kerékpárút építése, illetve a tereprendezés során. Ez valószínűleg újabb középkori temetkezések pusztulását eredményezte.

Az ásatás nehézségei ellenére 2005-ben összességében mintegy 700 m²-t kutattunk meg. Feltártuk a templom körüli temető 225 temetkezését és 37 sírmaradványát, a szelvényünk közepén fekvő középkori templom szentélyének maradványát, illetve a temetőt északról és délről határoló széles temetőárok egy-egy szakaszát.

A kerékpárút megépítése és az utcarekonstrukció elkészülte után a Katolikus temetőt határoló új kerítés azonban nem készült el. Ennek kivitelezéséhez az egyház és az önkormányzat 2007 tavaszán fogott hozzá, ami következményeként újabb megelőző feltárás vált szükségessé. Az elkészült tervek alapján a Katolikus temető 53-as főút felőli

templom maradványától északra egy kb. 12 méteres szakaszt szabadítottak fel.

oldalát, míg a Temető utca felőli, mintegy 40 méter hosszú szakaszát érintette a tervezett kerítés.⁹

A régészeti munkát 2007. március 27–április 2. között végeztük el, aminek során újabb 218 m²-t kutattunk meg. Az ásatás során feltártuk a templom hajójának északkeleti sarkát, a középkori temetőt határoló temetőárok északi részének rövid részletét, valamint 96 temetkezést és további 20 sírmaradványt.

A templom

A templom alaprajzáról egyelőre meglehetősen kevés információval rendelkezünk. A középkori templom maradványait már a 2005. évi ásatás során megtaláltuk a temetőt északról és délről határoló temetőárok által kijelölt, mintegy 70 méter átmérőjű kör közepén, a domb legmagasabb pontján.

Az első ásatási idény során a templom szentélyének keleti részét sikerült feltárnunk. A rossz megtartású homok és a recens temetkezések bolygatása következtében nagyon nehezen lehetett megfigyelni és rögzíteni a kb. 5 méter külső szélességű, félkörös törmelékmezőben a szentély szerkezetét. Az 1 méteres mélységben megfogott, a nyolcszög három oldalával záródó apszisnak ugyanis csak a homokba lemerülő, mintegy 80 cm szélességű alapozóárka maradt meg. A szentély alapozásának megmaradt legnagyobb magassága 105 cm volt, ami habarcsból, téglából és kődarabokból (réti mészkő) tevődött össze.

A templom későbbi átépítésére utalt az apszis körül talált 3 darab, egyenként 1,5–2 méter hosszúságú támasztópillér. A szentély északi részén, közvetlenül a szelvényfal mellett egy közel 2 méter hosszú falszakasz meszes, apró téglatörmelék sávja különült el, míg az apszis keleti csúcsánál egy alacsonyabb, 140 cm hosszú, 90 cm széles pillér sekély tömbje ugrott ki. A templom szentélyének déli részén az erős bolygatottság következtében, valamint a szelvényfal közelsége miatt egy-

értelműen nem tudtuk megfigyelni az itt elhelyezkedő, valószínűleg az előbbiekhöz hasonló méretű támpillért. Ezen a részen csak egy kissé szögletes formájú törmelékmezőt tudtunk megfigyelni és dokumentálni.

2007-ben, a 2005. évi ásatási területünkhöz csatlakozva abban bizakodtunk, hogy sikerül feltárni és véglegesen letisztázni a templom szentélyének kialakítását, formáját. A terület erős bolygatottsága miatt ugyanakkor ez nem sikerült. A szentély, illetve az apszis déli részét megerősítő pillér folytatását, az ásatás során nem találtuk meg. A kérdéses területen mindössze egy téglából, kőekből, habarcsból és egy-két vakolatdarabból álló törmelékmezőt figyelhettünk meg. A 2 méter szélességű szelvényünk nyugati részében, közvetlenül a szelvényfalban ugyanakkor egy 110–115 cm magas falmaradvány és annak alapozási árka került elő. Felső, terméskő és tégladarabokból épített 20–25 cm-es része eredetileg talán a templom hajójának északkeleti falmaradványa lehetett, amely a szelvényfalban déli és nyugati irányban is egyaránt folytatódott. A habarccsal összefogott kőek és téglák alatt a fal visszatöltött alapozási árkat figyeltük meg, ami kialakítását tekintve megegyezett a szentély alapozásával.

Mindkét ásatás során találtunk festett vakolatdarabokat az omladékréteg között. 2005-ben fehérre, illetve fehér alapon vörösre festett, míg 2007-ben szürke színű vakolatdarabok kerültek elő. Ez utóbbi példányon sárga festés nyoma található. Az eddig feltárt törmelékredőgek közül előkerült ép téglák és faragott kőek (réti mészkő) utalnak az egykori templom falépítményének anyagára.

Az első, kőből/téglából felépített templom megépítésének keltezését segíti az omladék közül előkerült két darab pénzérme. Mindkettő példány I. Károly (1308–1342) denára.¹⁰

A templom alaprajzának és építési periódusainak pontosabb megismeréséhez azonban további ásatásra lenne szükség.

⁹ A beruházást megelőző régészeti feltárás fontosságát megerősítette a tervezett kerítés szerkezete is. Az egymástól 2 méter távolságra álló fém oszlopokat mélyen a földbe verték, míg közeiket beton alapozással erősítették meg, míg a temető utca felől a kerítés és az aszfaltút közötti részen rézsút alakítottak ki.

¹⁰ A lelőhelyen előkerült pénzérmék meghatározását Székely György végezte el. Segítségét ezúton is szeretnénk megköszönni.

A temető

A két ásatási idény alatt összesen 321 temetkezést, valamint további 57 sírmaradványt tártunk fel. A lelőhely, és így a sírok erős bolygatottsága miatt az előkerült temetkezéseket két részre különítettük el. Önálló sírként kezeltünk minden olyan temetkezést, ahol a csontokat in situ helyzetben figyeltük meg. Az ilyen sírok között azonban rendkívül nagy eltérések mutatkoztak, ugyanis találunk közöttük teljes vázakat, illetve csak egy-két csontból álló, de önálló sírról tanúskodó maradványokat is. A sírmaradványok közé azokat a másodlagos helyzetben előkerült csontokat, csontvázmaradványokat soroltuk be, amelyekről nem lehetett eldönteni, hogy egy önálló sírhoz tartoztak, vagy az általunk korábban már dokumentált, de hiányos sírokból, a bolygatások során kidobott, félrerakott csontok voltak. Az eddig feltárt temetőrészletben eltemetettek számának pontosabb meghatározását az antropológiai elemzés a későbbiekben tovább finomíthatja.

A templom körüli temető sírjainak helyzete az általános képet mutatta. A temetőt határoló árkok közelében, a templomtól távolabb a temetkezések lazább, soros elrendeződésben feküdtek, szuperpozíciók nem voltak. A templomhoz közeledve fokozatosan sűrűsödött a sírok száma, ami eredményeképpen többretegűvé vált a temető. Legsűrűbben közvetlenül a szentély körül feküdtek, ahol négy rétegben tudtuk megfigyelni a sírokat.

Az erősen bolygatott, sárga homokban sírfoltokat csak a templomtól távolabb fekvő, egyrétegű temetőrészekben tudtuk megfigyelni. A feltárt 321 temetkezésből 83 sír esetében rendelkezünk többkevesebb adattal a sírgödrök kialakítását illetően. A többségében függőleges, vagy meredeken rézsűs oldalú, egyenes aljú, egyszerű aknasírok téglalap, illetve lekerekített sarkú, téglalap alaprajzúak voltak.

A sírok irányítása többségében a templom tengelyének nyugat–keleti irányát követte. A templomtól távolabb, a déli temetőárokhoz közelebb néhány sírsorban a temetkezések északnyugat–délkeleti tájolásúak voltak.

A halottakat háton fekvé, nyújtott testhelyzetben temették el. A szokásostól eltérő, illetve rendelle-

nes temetkezést a temetőrészlet 2 sírjában figyeltünk meg (30., 348.).¹¹

A nagyfokú bolygatottság és a kedvezőtlen talajviszonyok ellenére nagy számban sikerült koporsókra utaló jelenségeket megfigyelni. Ezek szinte mindegyike szöggel és pántokkal összeerősített deszkakoporsó használatára utalt (1. kép 1–5.). Említésre méltó, hogy több koporsós temetkezésből (17., 31., 60., 120., 337.) került elő zárszerkezet (1. tábla 6.). A testhelyzet alapján ugyanakkor néhány sír esetében gyékényből-nádból szőtt, vagy vászonból készült halotti lepel meglátára következethetünk (pl.: 9., 166., 187., 285., 287., 306. sír).

A sírok leletanyaga

A feltárt 321 sírből 82 sírban találtunk viselethez tartozó ékszert, vagy ruhadísz, illetve a temetés során a sírba helyezett mellékletet. Ez a temetkezések 25,54 %-át teszi ki.¹² Ezt az arányt kismértékben tovább növelheti a csontokon megfigyelt, további leletekre utaló elszíneződés, patinanyom, ami csak a részletes antropológiai vizsgálat után áll rendelkezésünkre.

Ékszerek, ruhadíszek

A sírokban előforduló leletanyag legnagyobb részét a különböző típusú ékszerek és ruhadíszek adták.

A halasi temető egyik legjelentősebb ékszertípusa a felhúzott lemezgömbös fülbevaló, amelyet 5 sírban (51., 54., 266., 273., 329. sír) tártunk fel, illetve szórványként további 5 példányt gyűjtöttünk össze. Ezek között egyaránt előfordult egygömbös (51., 54., 266., 329. sír és 3 darab a szórványok közül) és háromgömbös fülbevaló (273.,

¹¹ A 30. sírban nyugvó felnőtt csontváz lábai térdben erősen felhúzva feküdtek, míg a 348. temetkezés csontvázának lábai zsugorított helyzetben, a bal oldalra döntve helyezkedett el.

¹² A 321 temetkezésből azonban csak 213 sír volt viszonylag jobb állapotban, kevésbé bolygatva, míg 108 sírban csak néhány csont (alkarcsonatok, a gerincnek egy kisebb szakasza), vagy a lábcsonatok maradtak meg eredeti helyzetben. Amennyiben a leletes sírokat az értékelhető, jobb állapotban megmaradt temetkezésekkel vetjük össze úgy a sírok 35,68%-ban fordult elő viseleti tárgy, illetve melléklet.

valamint 2 darab szórvány) tagolt és tagolatlan lemezgömbbel (2. kép 1–6.). Kerek átmetszetű huzalkarikájuk egy kivételtől eltekintve (266. sír) akasztóhorgos záródású volt.

A fülbevalót tartalmazó temetkezések közül említésre méltó az 54. sírban nyugvó női csontváz. A többi temetkezéstől eltérően a sírból két fülbevaló került elő, amelyek közül az egyik darab egy sérült, javított példány volt (2. kép 7–8.). A töredékes állapotban megtalált ezüst huzalkarikára ugyanis egy ezüstlemezről préselt, két félgömbből összeforrasztott fülesgombot húztak a lemezgömb pótlása gyanánt.

A bizánci kultúrkörre visszavezethető, a Kárpát-medencében a 13–14. században újból megjelenő lemezgömbös fülbevaló a középkori Magyar Királyságban megtelepedő kunok archaikusabb viseletéhez köthető.¹³ Annak ellenére, hogy a középkori Halason a kun-magyar együttélés következményeként egy sajátos keverékkultúra alakult ki, ahol nehezen mutathatók ki az etnikai komponensek, a Kápolnahelyen előkerült példányok egyértelműen a kun népességgel hozhatók összefüggésbe. Ezt megerősítik a fülbevalós sírokból előkerült további tárgyak (gyöngyös tarsoly, ruhaveret) is.¹⁴

Ruhára felvarrható, vékony ezüstlemezről préselt, kerek és szögletes veretet 7 sírban találtunk (55., 83., 267., 290., 309., 329. és 347. sír). A veretek gótikus mintakincse változatos, egyaránt előfordult oroszlán (55. sír; 3. kép 1.), griffmadár (329. sír; 3. tábla 3.) és növényi (83., 309., 347.; 3. tábla 4.) motívum is. Külön meg kell említenünk a 290. sírban nyugvó csontváz dereka tájékról előkerült veretet. Az eredetileg ruhára felvarrható, 4 darab egyenlő szárú háromszög alakú, vékony aranyozott ezüstlemezről préselt veretet egy téglalap alakú vörösréz lemezre rögzítették 3–3 vörösréz nittszeggel úgy, hogy azok négyszöget alakítsanak ki. Az épen maradt nittszegeket a rézlemez hátoldalán elkalapálták, ami következtében a tárgy ruhára történő varrását kizárhatjuk. Miután a veret a derék

tájékaról látott napvilágot a feltárás során felmerült, hogy tarsolyt, vagy esetleg az övet díszíthette. Kialakítása és elhelyezkedése mellett díszítésben is eltért a többi préselt verettől. A háromszög alakú vereteket kitárt szárnyú, kezükben koronát tartó angyalok díszítik. (3. kép 2.)

További 2 temetkezésből (104. és 276. sír) olyan bronzveretek kerültek elő, amelyek kialakításuk alapján nem sorolhatóak egyértelműen a felvarrható ruhadíszek közé.

A temetőrészlet 29 sírjában összesen 30 különböző típusú gyűrűt találtunk. A legelterjedtebb típus a vésett díszítésű, huzalkarikás típusú fejesgyűrű (3. kép 5–6.), de megtalálható a fejjé kiszélesedő lemezkarikás típus is. Díszítésük mintája változatos, a vésetek minősége eltérő. A fejesgyűrűk mellett néhány karika és pecsétgyűrű is előkerült, valamint egy ezüstről készített plasztikus díszítésű (különböző méretű granulációk), korongos fejjel ellátott pántgyűrű (3. kép 7–9.).

Viseleti elemek

Számos temetkezésben bukkantunk pártára (120., 148., 150., 207., 260., 324. sír), vagy annak lenyomatára (138., 203., 215.). Ezek többségében egyszerű textilpárták voltak, amelyek széleit vékony bronzdróttal merevítették. A 260. sír pártáját üveggyöngyökkel és vékony bronzlemezről préselt, deltoid alakú flitterekkel díszítették.

Az egykori felsőruházathoz tartozó préselt ruhagombok nagy számban kerültek elő a temetőrészlet sírjaiból, de a későbbi temetkezésekben előfordultak az egyszerű bronzdrótból készített ruhakapsok is (73., 111., 233., 262., 312., 324. sír).

Bronzból öntött egyszerű ruhacsatot 2 sírban (279., 357.), míg feliratos csatot 3 sírban tártunk fel (54., 273., 290., valamint 1 darab szórvány), amelyek mindegyike a medencelapátok körül helyezkedett el. (4. kép 1.)

A korabeli övek különböző típusaira utalnak a temetőrészletben számos sírban megfigyelt bronzból öntött övcsatok (17., 27., 33., 51., 200., 238., 244., 312.; 4. kép 2.), veretek (200., 216., 238., 244., 250., 312.) és szíjvégek (216., 244., 312.). Az egyszerűbb, csatkarikával, vagy övcsattal összefogott díszítetlen textil és bőrovek mellett megtalál-

¹³ HATHÁZI 2004, 86.; PÁLÓCZI HORVÁTH 1982, 103.; PÁLÓCZI HORVÁTH 1993, 153–154.; V. SZÉKELY 2002, 39–40.

¹⁴ Reményeink szerint az embertani anyag részletes elemzése tovább erősítheti a temetőn belüli kun etnikum elkülönítését.

juk a préselt veretekkel gazdagon díszített öveket is. Ezek egyik legszebb példánya a teljesen feldúlt 244. sír épségben megmaradt, 25 verettel díszített pártáöve volt. (4. kép 3–4.) Az övet lezáró szíjvéget sárkányölő Szent György ábrázolással díszítették. (5. kép 1.)

Mellékletek

A használati eszközök közül leggyakrabban az egyszerű vaskés fordult elő (45., 71., 180., 357.) mellékletként. A 45. sír erős bolygatottsága ellenére jól megfigyelhető volt a kés övre történő rögzítésének módja. A nyéltüske végén egy szürke színű (ón-ólom?) karika helyezkedett el, amely egy kerek átmetszetű, hurokszerűen kialakított vasdróttal kapcsolódott a késhez. (5. kép 2–3.)

A késeken kívül további egy-egy sírban szekerce (33.), sarló (69.) és egy vasfűrő (340.) került elő.

Az 54. sírban nyugvó felnőtt nő jobb oldalánál előkerült gyöngyös tarsoly közeléből egy csonkakúp alakú, bronzból készített gyűszű látott napvilágot. A finoman bekarcolt vonalakkal keretezett, poncolt felületű gyűszűn a rögzítésre (felüggesztésre) szolgáló fűrt lyuk található (5. kép 4.). A sírban megfigyelt jelenségek és a tárgy díszítése, kialakítása alapján a használati tárgy inkább, mint amulett került az elhunyt mellé.

Pénzértmét 5 sírban (54., 258., 347., 350. és 357. sír) összesen 11 darabot találtunk. Számarányukat tekintve 2 sírban mindössze egy (347. és 350. sír), míg 1-1 sírban kettő (54. sír; 5. kép 5.), három (258. sír; 5. kép 6–8.), illetve négy érme (357.) feküdt. A pénzek helyzete a sírokban igen változatos képet mutatott. Az esetek többségében a medence és a combsont körül (258., 350. és 357. sír) helyezkedtek el, de megfigyeltük a koponyánál (347., 357.) és egy esetben az elhunyt tarsolyában (54.) is. Az érmék egy kivételtől eltekintve mind a 14. századra keltezhetőek.¹⁵

¹⁵ 4 darab I. Lajos (1342–1382) denár (258., 357. sír); 1 darab Mária (1382–1387) denár (54. sír); 1 darab Hunyadi János (1446–1453) denár (347. sír); 3 darab II. Albrecht (1330–1358) pfénning (258. és 350. sír), egy további Osztrák hercegségből származó, 14. századi pfénning meghatározhatatlan töredéke (357. sír), valamint egy meghatározhatatlan bronzérme (54. sír).

A lelőhely keltezése a régészeti és a történeti adatok alapján

Az eddig feltárássra került leletanyag és az ásatásokon megfigyelt jelenségek alapján a templom építését két időszakra bonthatjuk. Miután a leletanyagban Árpád-kori előzményre utaló nyomot nem találtunk az első templomot valószínűleg a 13. század végén, a 14. század első negyedében építették. Ezt megerősíteni látszik, hogy a feltárássra került szentély alapozási árka nem vágta a temetkezéseket. Az első kőből/téglából felépített templom 14. század elején történő megépítésére utal az omladékrétegben talált 2 darab I. Károly (1308–1342) denár is.¹⁶ A templom körül található temetkezésekből előkerült leletanyag szintén a 14. századot erősíti.¹⁷ Az eddig feltárt sírok mellől nem került elő 13. század első felére, vagy annál korábbra keltezhető leletanyag.

Az írott források, igaz csak közvetve, összefüggésbe hozhatók a Kápolnahelyen temetkező közösséggel. A források alapján a 14. század első felében a halasi kunok megerősödése figyelhető meg a térségben. Hatházi Gábor szerint Halasi Köncsög ispán (comes Künchegele Halas) vezetésével a Csertán nemzetség fokozatosan kiterjesztette befolyását a szomszédos, korábban magyar kézben található, de a tatárjárás következtében részben elnéptelenedő falvakra, településekre. Az itt talált magyarokat önkényesen a saját szálláspéchébe olvastotta, ami több környékbeli magyar falu felszámolásával és a lakosság áttelepítésével járt együtt.¹⁸

A templomot feltehetően valamikor a 14. század utolsó negyedében, vagy a 15. század első évtizedeiben (Zsigmond uralkodásának első évtizedeiben) megnövelték, falazatát megemelték. Erre utalnak a szentélynél található támpillérek. A megfigyelt jelenségek alapján egyértelmű, hogy ezen pilléreket később építették, miután a szentélyhez csatlakozó északi és keleti támasztópillér vágott néhány temetkezést (249., 250., 258., 261., 265., 267. sír). Ezek közül számunkra a legfontosabb a

¹⁶ CNH. II. 15.; HUSZÁR 1979, 497.

¹⁷ Bár tudjuk, hogy ez csak közvetve utal a templom építésére és használati idejére.

¹⁸ HATHÁZI 2000, 187.

258. számú sírban nyugvó csontváz, miután a sírból mellékletként 3 db pénzérme került elő. Ezek közül kettő II. Albrecht (1330-1358) pfennigje,¹⁹ míg egy I. Lajos (1342-1382) denárja.²⁰ A pénzek és részben az itt elhelyezkedő többi sír ékszerei, mellékletei alapján tehát a templom átépítésével nem számolhatunk a 14. század első kétharmadában.

A templom átépítésének, megnövelésének okára szintén találhatunk adatokat az írott forrásokban. A király közbenjárása révén ugyanis 1390-ben IX. Bonifác pápa búcsújáró helyé nyilvánította a kalocsai egyházmegyéhez tartozó Halast.²¹ Ez a templom bővítésének közvetlen oka is lehetett. Ezzel összefüggésben a 14. század második felétől Halas esetében egy kisebb népességnövekedéssel is számolhatunk, aminek eredményeként a század végétől, 1396-tól Halas a forrásokban mint mezőváros jelenik meg. Ez utóbbi tény is eredményezhette a templom méretének növelését, átépítését.

A templom pusztulása és temetőjének felhagyása jelen ismereteink szerint nem határozható meg egyértelműen. Wicker Erika Révész György régészeti feljegyzései alapján a lelőhelyről előkerült pénzérmék felsorolásánál megemlíti egy I. Rudolf (1576–1608) uralkodása alatt vert pénzt is.²² Ezt az adatot vette át Gallina Zsolt, aki 1999-es dolgozatában a Kiskunhalas környékén található Árpád-kori és középkori templomos helyeket gyűjtötte össze.²³ Ezt követően Hatházi Gábor szintén ezekre az adatokra támaszkodva a lelőhelyet a 15–16. századra keltezte.²⁴ Véleménye szerint a középkori Halast alkotó lelőhelyek (Templomhegy, Kápolna-

hely, Tabán) közül Kápolnahely faluját az 1566-os pusztítást követően az 1569. évi visszatelepüléskor még használatba vették. A tizenöt éves háború pusztításai és főként az 1596. év hadjárata során azonban ez a városrész is végleg elnéptelenedett és így az 1626-os visszatelepülés sem érintette. Ekkor a település nyugatabbra, zártabb, védettebb területre húzódott feltételezése szerint.²⁵

A szakirodalomban elterjedt, téves adaton alapuló keltezést a jelenlegi ismereteink alapján módosítanunk kell. Elsőként is Révész György a lelőhely említésénél csak Zsigmond király ezüstérméjét említi, I. Rudolf pénze nem szerepelt.²⁶ Az 1920-as években előkerült újabb pénzérme Mária királynő (1382-1386) hibás veretű érméje volt. 2005-ben 6, majd 2007-ben további 7 pénzérme került elő a sírokból, illetve a templom omladékából. A 13 pénzből 11 darab a 14. században kibocsátott pénz volt, míg 1 darab töredékes állapota miatt meghatározhatatlan. A lelőhelyről a feltárás során előkerült legkésőbbi pénzérmét egy 1446-ban kibocsátott denár képviseli. A Hunyadi János (1446–1453) kormányzóságának elejéről származó denár a 347. sír mellékleteként került elő, ami a temető északi árkához közel, a temető szélén helyezkedett el. Az eddigi eredmények alapján a 16. század végénél jóval korábban kell helyezni a Kápolnahelyen előkerült templom és temető felhagyását, jelen ismereteink alapján a 15. század végére történő keltezés tűnik valószínűnek. A kérdés eldöntése végett a templom körüli temető teljes feltárása adhat egyértelmű választ.

¹⁹ CNA I. 243–244.

²⁰ CNH. II. 89A.; HUSZÁR 1979, 547.

²¹ HATHÁZI 2000, 188.

²² WICKER 1989, 32–33.

²³ GALLINA 1999, 91.

²⁴ HATHÁZI 2000, 201.; HATHÁZI 2006, 118.

²⁵ HATHÁZI 2000, 203–204.; HATHÁZI 2006, 121–122.

²⁶ RÉVÉSZ 2004, 22–23.

Irodalom

- CNA I. Bernhard Koch: *Corpus Nummorum Austriacorum I. Mittelalter*. Wien, 1994.
- CNH. II. Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae II. Vegyesházi királyok kora*. Budapest, 1907.
- GALLINA 1999 Gallina Zsolt: *Árpád-kori és középkori templomok Kiskunhalas környékén*. In: Halasi Múzeum. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évforduljára (szerk. Szakál Aurél), Kiskunhalas 1999, 83–108.
- HALÁSZ–JANÓ 1965 Halász Géza–Janó Ákos: *Kiskunhalas története a felszabadulásig*. In: Kiskunhalas. Helytörténeti Monográfia (szerk. Janó Ákos), Kiskunhalas 1965.
- HATHÁZI 2000 Hatházi Gábor: *Halas kun székközpont és magyar mezőváros a középkorban*. In: Kiskunhalas története 1. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a török kor végéig (szerk. Ö. Kovács József–Szakál Aurél), Kiskunhalas 2000, 169–302.
- HATHÁZI 2004 Hatházi Gábor: *A kunok régészeti emlékei a Kelet-Dunántúlon*. — *Die archäologischen Funde und Befunde der Kumanen im Osten Transdanubiens. Opuscula Hungarica V*. Budapest 2004.
- HATHÁZI 2006 Hatházi Gábor: *A kun és jász székközpontok kérdéséhez*. — *Zur Frage der Amtsitze der Kumanischen und Jazygischen Stühle*. *Studia Caroliensia* 2006, 111–146.
- HUSZÁR 1979 Huszár Lajos: *Münzkatalog Ungarn. Von 1000 bis heute*. Budapest–München 1979.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1982 Pálóczi Horváth András: *Régészeti adatok a kunok viseletéhez*. *ArchÉrt* 109 (1982), 89–107.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1993 Pálóczi Horváth András: *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*. Karcag 1993.
- RÉVÉSZ 2004 Révész György: *Rendezett gyűjtemény. A kiskunhalasi határban talált régiségekről*. In: Halasi Múzeum 2. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 130. évforduljára (szerk. Szakál Aurél), Kiskunhalas 2004, 21–26.
- SZALAI 2004 Szalai Sándor: *Régészeti adatok a kiskunhalasi újságokban 1883–1940*. In: Halasi Múzeum 2. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 130. évforduljára (szerk. Szakál Aurél), Kiskunhalas 2004, 27–40.
- V. SZÉKELY 2002 V. Székely György: *Kun eredetű tárgyak és kulturális elemek Nyárlőrinc középkori temetőjében*. In: *A Jászkunság kutatása 2000*, 35–44. Jászsági Könyvtár 5. Jászberény–Kiskunfélegyháza 2002.
- WICKER 1989 Wicker Erika: „*Halasi Múzeum*” I. Halasi Téka 9. Kiskunhalas 1989.

Zsolt Gallina–Sándor Varga

Excavation of a 14th–15th century church graveyard at the site Kiskunhalas-Catholic cemetery, Kápolnahely

(Preliminary report on the excavations in years 2005 and 2007)

Site of the Medieval church is situated in the inner part of Kiskunhalas, in the south-eastern corner of the Catholic cemetery, at the corner of road 53 and Temető Street, on a hill elevating out of its surroundings (fig. 1).

Our first date on the site comes from the second third of the 19th century. György Révész, who researched the past of Kiskunhalas, mentioned the site of the Medieval church and some objects found there. Part of the site was excavated in 2005 and 2007. Rescue excavation became necessary because of the bicycle road planned at the eastern part of the hill, and of the reconstruction of the street at the southern part of the hill. Despite of difficulties of the year 2005 (unprofessional exhumation, obstacles of archaeological work, demolition of a small part of the site) we were able to research 700 sq.m followed by further 218 sq.m in 2007. During two campaigns we excavated 321 burials and 57 remains of burials of the graveyard. In the middle part of our sector we found remains of the chancel of the Medieval church and the north-eastern corner of the nave. Parts of the wide cemetery-ditch bordering the graveyard from north and south were also found (fig. 2).

For the time being we have relatively little information on the ground plan of the church. During the first excavation campaign we succeeded in finding the foundation of the chancel in the form of three sides of octagon, and remains of three supporting pillars connected to the apse. In 2007, continuing the excavation of 2005, we found only a 110–115 high remains of a wall and its foundation ditch. Its upper, 20–25 cm high part built of pieces of stone and brick originally could have belonged to the northeastern wall of the nave. This wall continued in southern and northern directions as well.

Situation of the burials in the graveyard showed the usual picture. Graves lying relatively far from the church were situated loose, in rows, without superpositions. Closer to the church the number of graves gradually became larger. The densest part of the graveyard could be observed directly at the chancel where we recorded graves in four layers.

Despite of large degree of disturbance and poor soil conditions we succeeded in recording numerous phenomena referring to coffins. It seems that almost in all cases there were plank coffins fixed with nails and straps (Table 1: 1–5). It is notable that in several burials with coffins lock-systems were found (Table 1: 6).

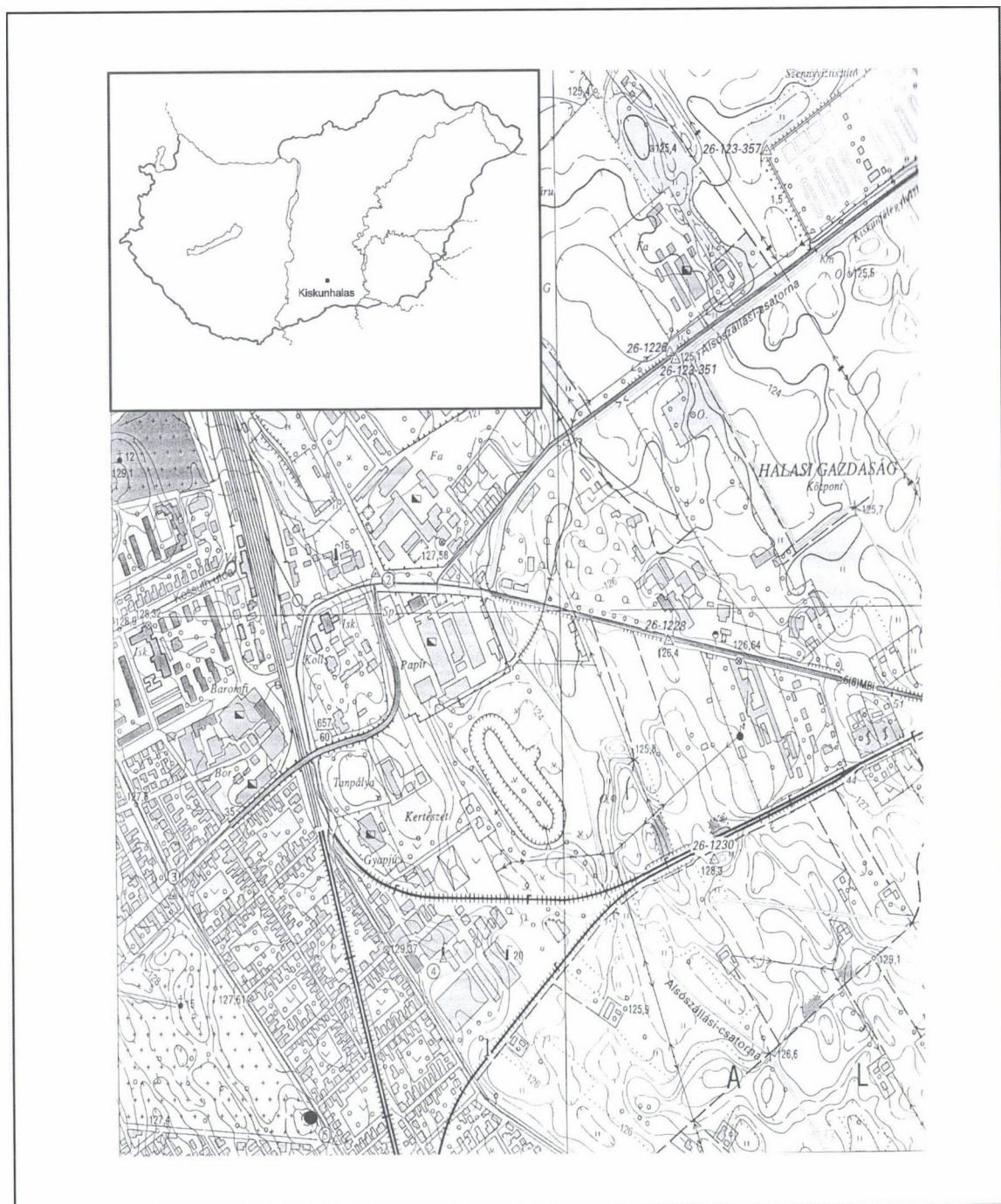
Among 321 excavated graves, in 82 ones we found jewels or costume decorations, or grave-goods placed into the burials during funeral ceremony. Majority of find material coming from the graves include jewels and costume decorations of different types.

The most significant decorations of the Kiskunhalas graveyard are earrings with plate spheres (Table 2: 1–8) and dress-fittings made of stamped silver plates (Table 3: 1–4). On the basis of the recorded phenomena and of the further find material these burials can be brought into connection with Cumans. In 29 graves we found a total of 30 rings of different types (wire and plate rings with heads, wedding and signet rings (Table 3: 5–9).

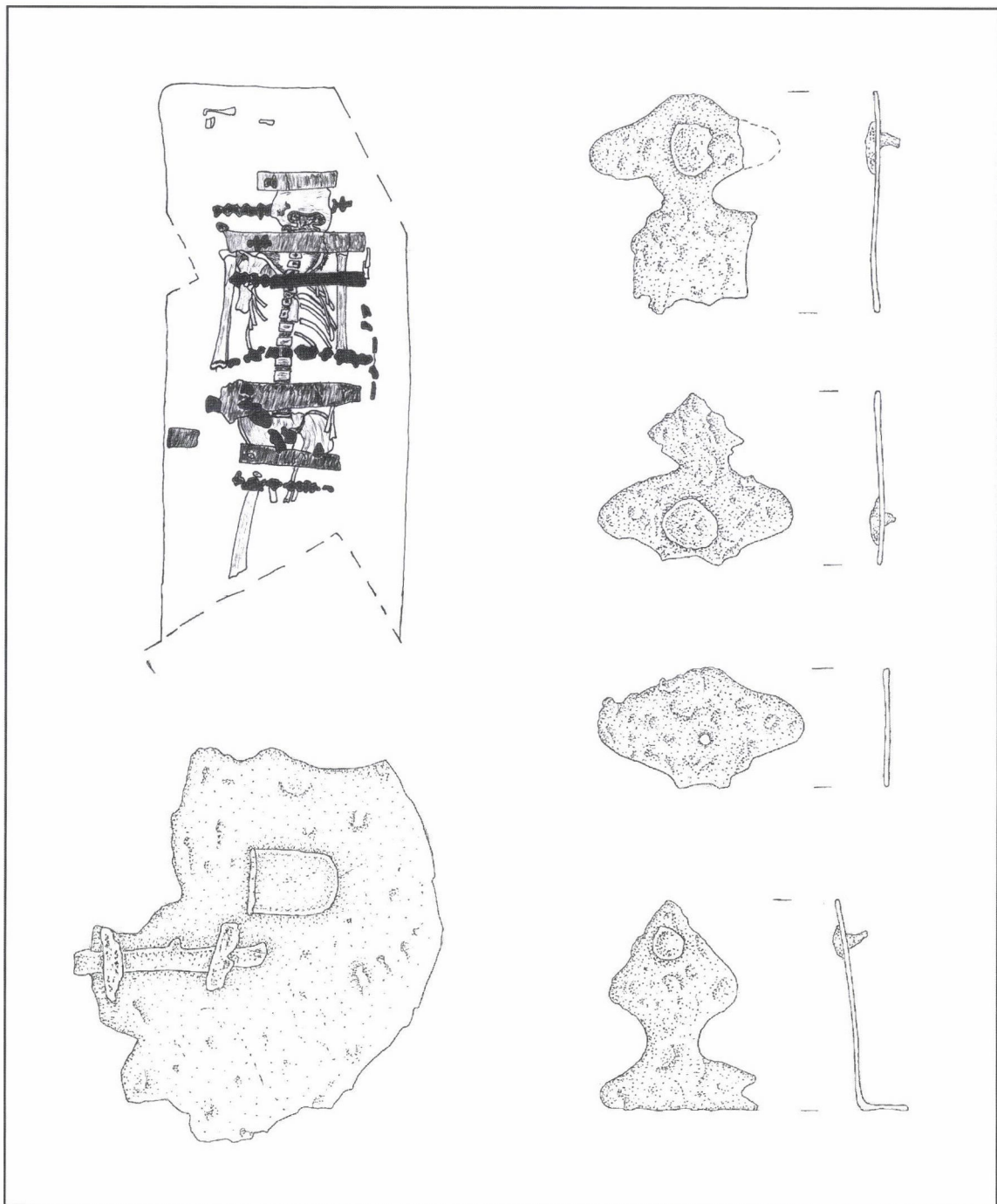
Among elements of costume we should mention headgears, stamped knobs belonging to upper cloth, buckles and clamps, textile and leather belts without decoration or richly decorated with stamped mounts (Table 4: 1–4; 5: 1).

Among the everyday-life objects, the most common are iron knives (Table 5: 2–3), but single finds of an axe, a sickle and an iron drill also occurred. A decorated thimble was found in grave 54 (Table 5: 4).

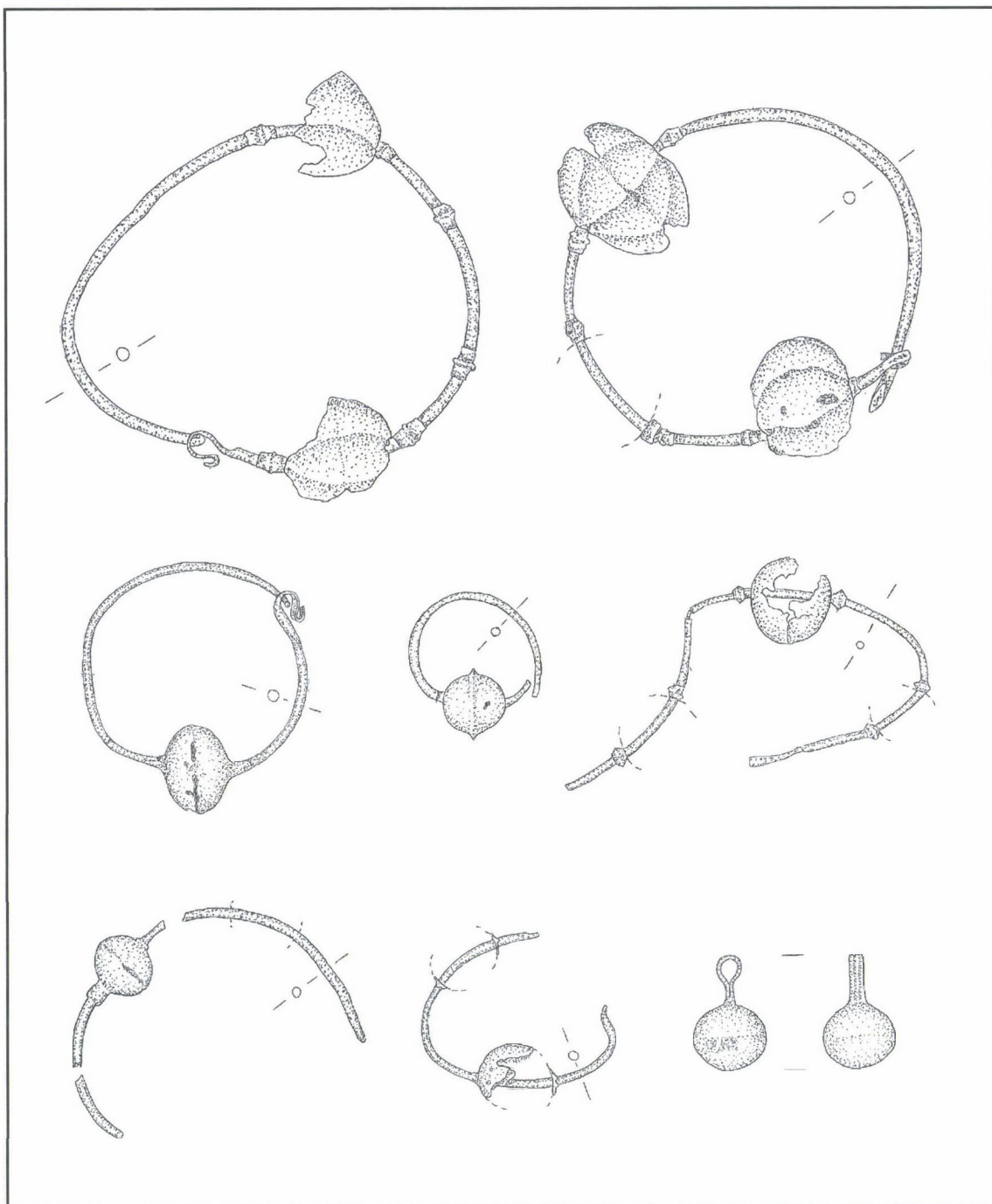
In 5 graves 11 coins turned up. Except for one, all of them can be dated to the 14th century (Table 5: 5–8). Judging from the find material and from the phenomena observed during excavation we can separate two periods in the construction of the church. No traces from the Árpád Age were observed, so the first church must have been built in the late-13th–early-14th century. This is supported by the fact that the foundation ditch of the chancel did not cut the graves. In the last quarter of the 14th century – first decades of the 15th century the church was enlarged, the walls became higher. This is supported by the fact that supporting pillars at the chancel cut burials from the 1300–1360s. Judging from the data at our disposal, the demolition of the church and ceasing of the graveyard can be dated to the end of the 15th century.

1. térkép. A Kiskunhalas-Katolikus temető, Kápolnahely 14–15. századi lelőhely helyszínrajza.

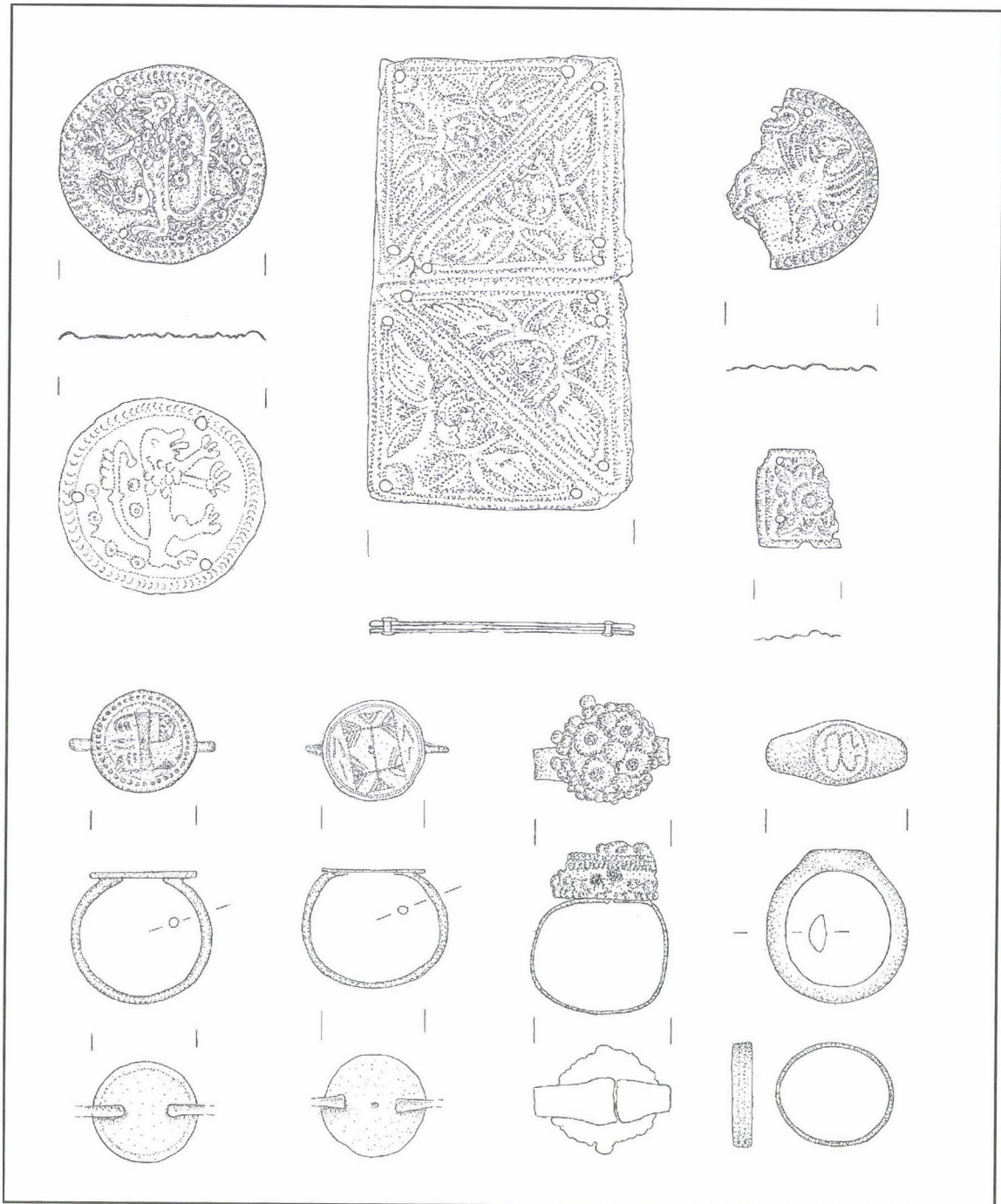

1. kép.
1. 44. sír; 2–5. vízfolyásos díszítésű vasalat a 17. sírből; 6. zárszerkezet a 60. sírből.

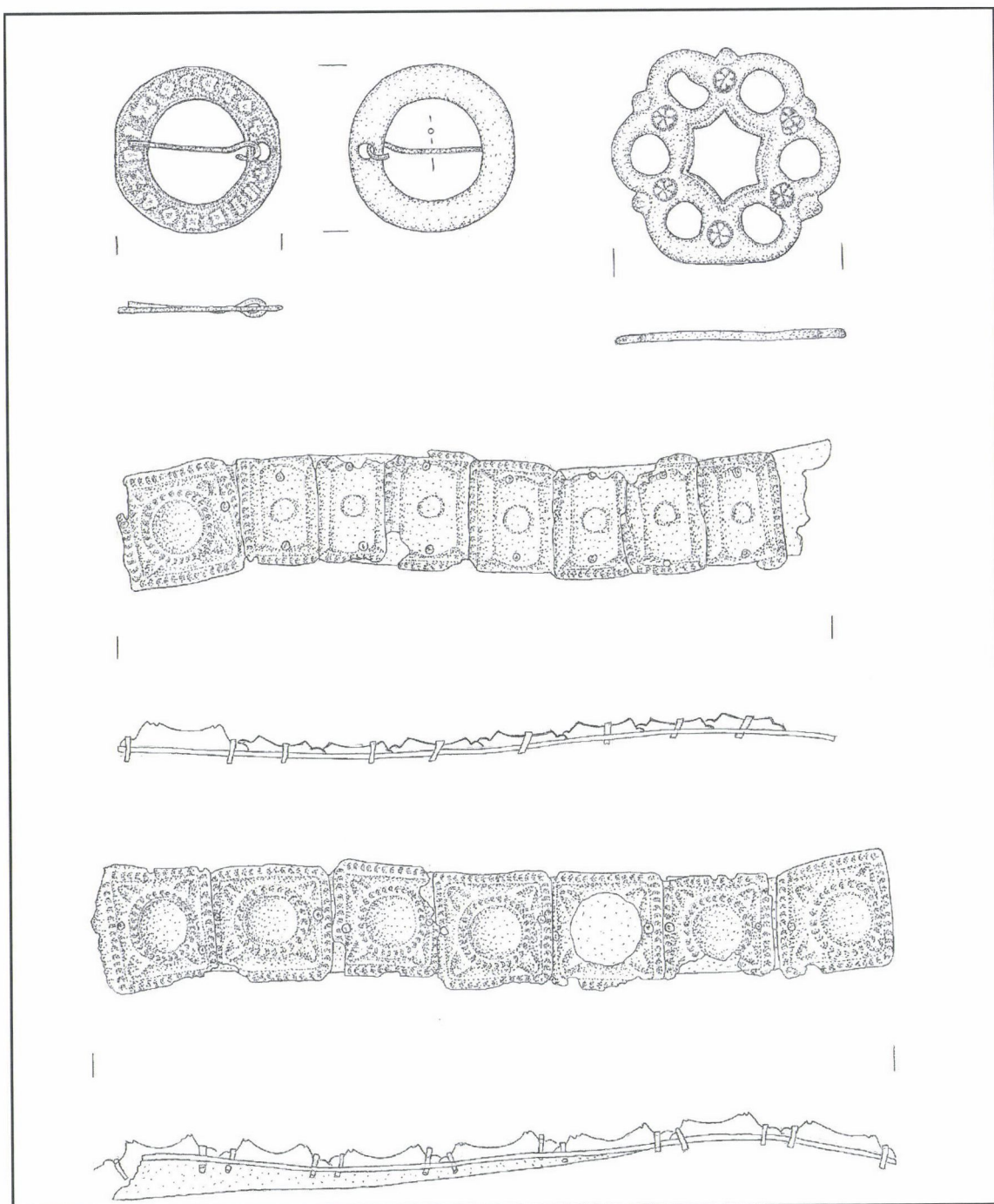

2. kép.

1–2. szórvány; 3. 51. sír; 4. 266. sír; 5. 273. sír; 6. 329. sír; 7–8. 54. sír.

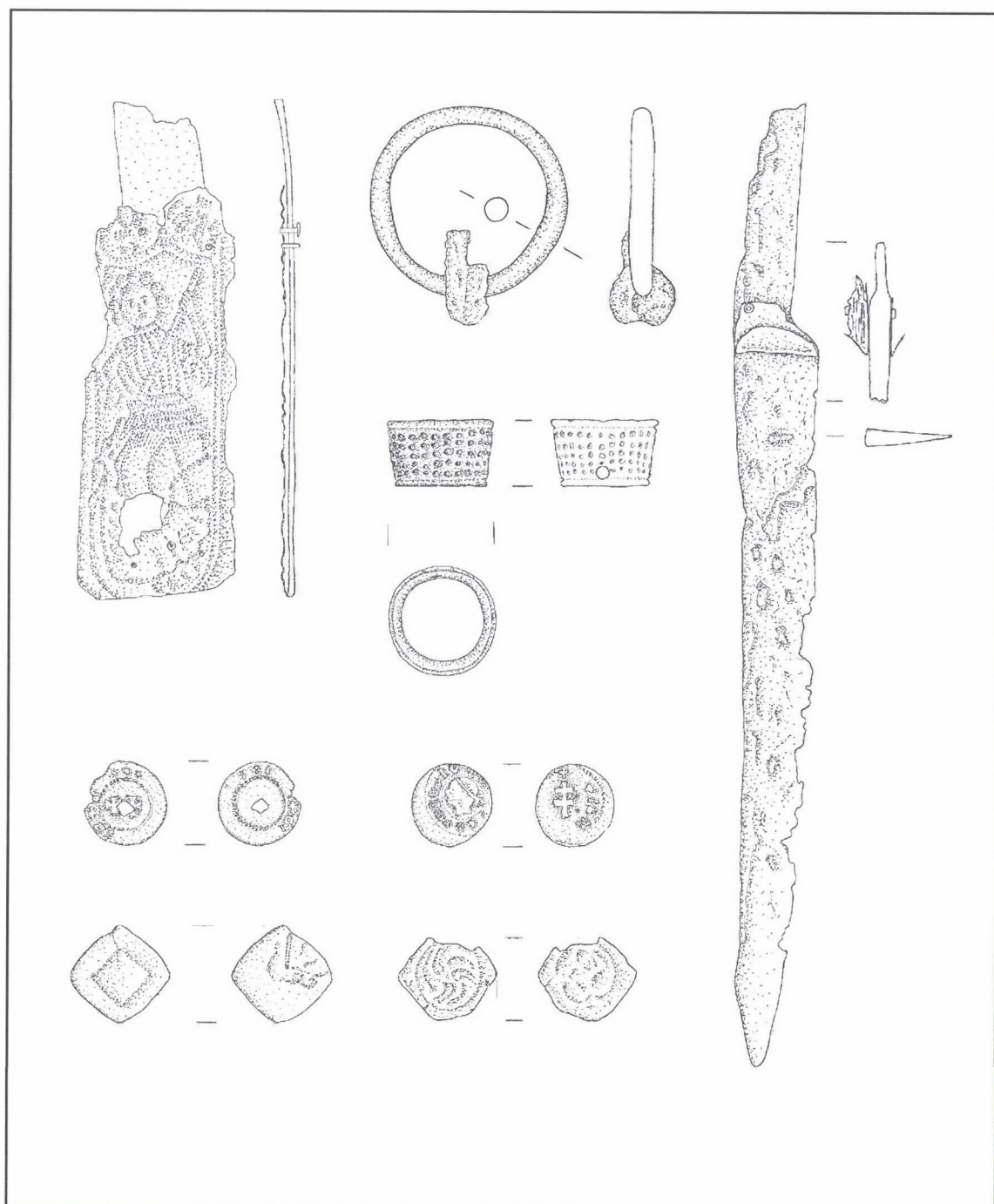

3. kép.
1. 55. sír; 2. 290. sír; 3. 329. sír; 4. 347. sír; 5. 54. sír; 6. 16. sír; 7. 171. sír; 8. 314. sír; 9. 312. sír.

4. kép.

1. 54. sír; 2. 51. sír; 3–4. 244. sír.

5. kép.
1. 244. sír; 2-3. 45. sír; 4-5. 54. sír; 6-8. 258. sír.